

MEHORAH

COLLECTION OF PAPERS

Belgrade 5770 - 2010

МЕНОРА

ЗБОРНИК РАДОВА

Београд 5770 - 2010

Издавач

Универзитет у Београду Филозофски Факултет

Publisher

University of Belgrade Faculty of Philosophy

Уредили

Јелена Ердeљан Ненад Макуљевић

Editors

Jelena Erdeljan

Nenad Makuljević

Секретар

Вук Даутовић

Editorial coordinator

Vuk Dautović

Превод са енглеског

Александар Петровић

English translation

Aleksandar Petrović

Лектура и коректура

Весна Адић

Proof reader

Vesna Adić

Компјутерска припрема

Тијана Ђаповић

Technical editor

Tijana Đapović

Штампа

Colografx, Београд

Printed by

Colografx, Belgrade

ISBN 978-86-86563-87-3

САДРЖАЈ / SUMMARY

ПРЕДГОВОР / CONTENTS

РЕЧ УРЕДНИКА / A WORD FROM THE EDITORS /

ЕМА МАЈАН ФАНАР „Пут до света који долази“: размишљања о иконографији две јединствене некрополе у Галилеји 14

EMMA MAAYAN FANAR, The way to the “world to come”: some thoughts on iconography of two unique necropolises in Galilee

АЛЕКСАНДРА БУНЧИЋ Чувари приповијести: средњевјековне илуминиране хагаде 44

ALEKSANDRA BUNČIĆ, Guardians of story-telling: mediaeval illuminated Haggadot

**ТАМАР АЛЕКСАНДЕР - ЕЛИЕЗЕР ПАПО
Исцелитељске бајалице босанских сефардских жена**

*TAMAR ALEXANDER - ELIEZER PAPO, On the Power of the Word
Healing Incantations of Bosnian Sephardic Women*

МИЛАН КОЉАНИН, Између еманципације и нетрпељивости: Јевреји у Србији 19. века 119

MILAN KOLJANIN, Between emancipation and intolerance: the Jews in 19th century Serbia

РУДОЛФ КЛАЈН, СЕЦЕСИЈА: „UN GOÛT JUIF“? 133

RUDOLF KLEIN, SECESSION: "UN GOÛT JUIF"?

МИРЈАМ РАЈНЕР, Парохет као слика: Шагалов Table des Prieres (1908-1909) 176

MIRJAM RAJNER, Parohet as an image: Chagall's table des prieres

МЛАДЕНКА ИВАНКОВИЋ, Обнова верског живота код Јевреја после Другог светског рата у Југославији 203

MLADENKA IVANKOVIĆ, Renewal of Jewish religious life after the Second World War in Yugoslavia

ИСАК АСИЕЛ, Конверзија и питање Јеврејског идентитета 236

ISAK ASIEL, Conversion and the issue of Jewish identity

МИЛАН КОЉАНИН

Институт за савремену историју

ИЗМЕЂУ ЕМАНЦИПАЦИЈЕ И НЕТРПЕЉИВОСТИ: ЈЕВРЕЈИ У СРБИЈИ 19.ВЕКА

На основу објављених и архивских извора и релевантне литературе представљена је јеврејска заједница у Кнежевини/Краљевини Србији 19.века, затим процес њене друштвене интеграције и еманципације, као и разни облици испољавања нетрпељивости и антисемитизма.

Кључне ријечи:

Јевреји, Србија, 19. век, интеграција, еманципација, антисемитизам, ослободилачки ратови.

Српска револуција и обнављање државности у Кнежевини Србији првих деценија XIX века омогућили су и овом делу српског народа релативно брзо одвајање од оријенталног цивилизацијског круга Османског царства, све бржи развој и постепено усвајање тековина грађанског либералног друштва. Јевреји у Србији били су малобројни и нису имали тако истакнуту улогу у друштвеној, пре свега привредној структури, као у средњој и источној Европи. Ипак, они су сачињавали знатан део градског становништва, пре свега у Београду, а имали су и значајно место у пословању, углавном у трговини. Својим местом становања, али и целим својим друштвено-економским и културним животом, Јевреји су били, и дуго остали, компактна етничка и верска група, углавном изолована од свог друштвеног окружења.¹

У устаничкој Србији у време Првог српског устанка, Јевреји су живели искључиво у градовима, углавном у Београду, где их је 1804. године живело око хиљаду. Док је у градовима живео мали број Срба, устаничка војска била је састављена готово искључиво од сеоског српског становништва, за које је град био оличење турске деспотске власти. Уочи освајања Београда крајем 1806. Турци су опљачкали Јевреје, чему је следила пљачка и од устаника, после пада града у њихове руке. Током великог покоља Турака у освојеном граду, устаници су убили и неколико Јевреја, а неколицина је заједно са муслиманима насилно преобраћена у хришћанство. Део Јевреја је, откупивши се, избегао у Земун где су се населили и остали београдски Јевреји, који су протерани из града. На руску интервенцију устаничка влада

---

¹ *Историја Београда*, књ.2, Просвета, Београд 1974, 520-521 (Видосава Стојанчевић).

(Совјет) је обуставила прогоне Јевреја, који су отада у Београду имали права као и остали становници. Јевреји који су избегли у Земун успоставили су живу трговину оружјем, муницијом и житом са устаничком Србијом. У време слома Првог устанка 1813. и они су избегли пред турском осветом са осталим грађанима.²

После Другог српског устанка 1815. током дуге владавине кнеза Милоша, обнављао се и живот јеврејске заједнице. На повећање броја Јевреја пре свега је утицала политика кнеза Милоша, који није правио разлике међу својим поданицима по вери. При томе је био благодан према Јеврејима, међу којима је имао и блиске пословне и личне пријатеље. Из иностранства је позивао занатлије и стручњаке из разних области да се населе у Србији, где ће добити српско поданство.³ Кнез Милош је једном својом привилегијом доделио Јеврејима изузетан положај, тако да нису сносили исте обавезе као остали грађани.

Као и у осталим европским земљама, и у Србији се пословни и животни ритам заснивао на хришћанском календару. Стога је дошло до несугласица по питању нерадних дана, који су били различити за хришћане и за Јевреје.⁴ Они су били принуђени да и на овом пољу прихвате унификацију која је у Србији уведена крајем 1839.⁵ Нови корак у интеграцији Јевреја у српско друштво означен је доношењем *Уредбе о еснафима* 1847. којом су уређени односи у овој области. Јевреји су укључени у еснафску организацију, али са доста тешкоћа.⁶

Манифестације антисемитизма у Србији углавном нису имале верску основу и поред постојања антијеврејских предрасуда које су свој корен

---

2 Vuk Vinaver, "Jevreji u Srbiji početkom XIX veka", *Jevrejski almanah 1955/6*, Beograd 1956, 29-34; *Историја Београда*, књ.2, 34-37 (Васа Чубриловић); Игњат Шланг, *Јевреји у Београду*, Београд 1926, 66.

3 Бартоломео Куниберт, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд 1901, 647.

4 Vojislava Radovanović, Milica Mihailović, *Životni ciklus-Običaji kod Jevreja. Jewish Customs-The Life Cycle*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Jevrejski istorijski muzej Beograd, Beograd 1998.

5 Тихомир Ђорђевић, "Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)", *Српски етнолошки зборник*, бр.22, Београд 1926, 25; Жалба Јевреја због забране да тргују недељом и празником и одговор Управе вароши на њихову молбу, Крагујевац, 23. новембар 1840, Београд, 3. децембар 1840, *Живети у Београду*, књ.1, 219-220.

6 Болгацијски еснаф се октобра 1851. године жалио Попечитељству (министарству) унутрашњих дела да многи Јевреји не следе прописе Уредбе еснафске јер не плаћају таксе при отварању радњи и не носе остале еснафске терете, као и да отварају многе радње без сагласности еснафа чиме штете праву осталих трговаца; *Управа вароши Београда 1820-1912*, 256.

имале и у хришћанским веровањима. Антисемитизам је пре свега био израз отпора српске трговачке и занатске чаршије према пословним конкурентима, али и ксенофобичности преобладајно аграрног друштва. Као и у осталим областима друштвеног развоја, балканске земље су у односу на развијене европске земље касниле и у погледу грађанских слобода, и у успостављању пуне равноправности својих јеврејских грађана. Треба при томе имати у виду да су тек од средине деветнаестог века Јевреји стекли пуна грађанска права у већини земаља западне и средње Европе.

И у Србији су понекад јавно истицане неке традиционалне оптужбе Јевреја засноване на старим хришћанским предрасудама. Такве оптужбе су истовремено постојале у неким далеко напреднијим европским земљама (Немачкој, Хабзбуршком царству) као и у Русији, у којој су, на основу њих, организовани и судски процеси. Треба имати у виду да су у Србији, као и у већем делу других јужнословенских земаља, била веома јака традиционална веровања и сујеверје што је одлика неразвијених, аграрних заједница. Међу најраширенијима била су веровања у вампире-вукодлаке, вештице и виле. И поред настојања власти и православног свештенства да сузбију ова веровања (откопавање и спаљивање вампира кажњавало се још по Душановом закону), она могу да се прате и током двадесетог века, а нису ни данас ишчезла.⁷ Са више успеха, српске власти и православна црква су сузбијале традиционалне предрасуде према Јеврејима. Уз просвећивање и озакоњивање пуне равноправности, то је битно утицало на потискивање и постепено нестајање таквих предрасуда. Једна од таквих оптужби била је да Јевреји врше “ритуална убиства” хришћанске деце, чија крв би се затим користила у верском обреду у време јеврејских празника.

У Београду је, септембра 1841, млади српски слуга умро у кући свог јеврејског газде. Његови суседи су пронели глас да су младића убили Јевреји да би његову крв употребили за причешће. Званични полицијски и лекарски извештаји то, наравно, нису потврдили. Међутим, гласине о ритуалном убиству су изазвале опште нерасположење хришћана према Јеврејима, који су се осетили и физички угроженим. Група угледних Јевреја се, у име целе београдске јеврејске заједнице, обратила властима. Они су истакли да су Срби од свих европских народа најтолерантнији према Јеврејима, а затим су изложили шта се догађало после смрти хришћанског младића. Молили су да српска влада и кнез издају указ којим ће се скинути љага са њиховог имена и убудуће спречити овакво сујеверје, позивајући се

---

⁷ Тихомир Ђорђевић, “Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању”, Српска академија наука, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, посебни отисак, Београд 1953; исти, “Вештица и вила у нашем народном веровању и предању”, Српска академија наука, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, посебни отисак, Београд 1953.

и на султанов ферман, донет претходне године поводом случаја у Дамаску.⁸ Показало се да су масу подстицали неки свештеници и ђаци својим тврдњама да су Јевреји убили младића да би добили хришћанску крв за причешћивање. Обавестивши се о целом случају, Попечитељство внутрених дела (Министарство унутрашњих послова) се обратило Попечитељству просвештенија (Министарству просвете) и изложило му догађај, молећи га да “надлежним путем свештенству и ђацима закаже (примедба МК: поручи) да се не усуде овакове неосноване и сујеверне разговоре с људима водити и простоту на освету подстрекивати, ако не желе властију полицијском за то хватани и суду предавани бити”. Министарство просвете се обратило митрополиту, ректору Лицеја, директору гимназије и учитељима, после чега су се њиховим настојањем духови смирили.⁹

Веровање у причешћивање Јевреја крвљу хришћанске деце, ипак, није потпуно ишчезло. Сам Тихомир Ђорђевић, рођен 1868. у Књажевцу, своју расправу о “ритуалном убиству” је започео тиме да је, као и многи други у детињству, слушао причу да Јевреји убијају хришћанску децу у бурету са шиљцима да би њихову крв користили у причешћу.¹⁰ И поред настојања власти и Српске православне цркве да сузбију ову празноверицу, она се и касније понегде одржавала. Крајем маја 1910. у Нишу се пронео глас да је девојчица из оближњег села заклана у кући нишког Јеврејина Давида Нахмијаса. Маса сељака је покушала да провали у његову кућу и освети смрт девојчице, али је спречена од полиције. Лично начелник нишког округа је уверио масу да је догађај измишљен. Као и увек у оваквим случајевима, убрзо се испоставило да је оптужба неоснована јер је девојчица била жива и неповређена.¹¹

Према неким традиционалним народним веровањима, Јевреји су, истовремено, били поштеђени пошаста која је погађала припаднике других вероисповести. Према истраживањима Тихомира Ђорђевића, у народу се веровало да се сем Срба могу се повампирити и Цигани, али да се највише вампире Турци. У околини Лесковца се веровало да се само Јевреји не вампире, јер су чисти људи (мисли се на полни однос).¹² Однос према

---

8 Ženi Lebl, *Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Čigoja štampa, Beograd, 2001, 83-84. На основу овог случаја Ж.Лебл је утврдила да су у Србији “за готово сваки случај нестанка неког хришћенског детета оптуживали Јевреје”, као и да се овакав случај десио и у Смедереву. Из цитираног документа се види само то да се овај случај десио у Београду; исто.

9 Тихомир Р. Ђорђевић, “Ритуални злочин Јевреја”, у: *Белешке о нашој народној поезији*, Београд 1939, 9-10.

10 Исто, 5.

11 Ženi Lebl, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd 2002, 80.

12 Т. Ђорђевић, “Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању”, 25.

Јеврејима у Србији, био је сличан оном у Бугарској (после 1878), донекле и у Грчкој. Много гори био је положај Јевреја у Влашкој кнежевини (делу будуће Румуније), где су били изложени масовним прогонима и протеривању из земље. Јеврејске избеглице из Влашке, као и из Сарајева, покушале су фебруара 1844. да нађу спас у Србији, али је министар унутрашњих дела Илија Гарашанин строго наредио да им се забрани улазак.¹³ По томе је могло да се наслути да је тада погоршан положај Јевреја и у самој Србији.

Утицај српске трговачке и занатске чаршије на однос према јеврејским пословним конкурентима, посебно се осетио у време владе кнеза Александра Карађорђевића и Уставобранитеља, као и друге владе кнеза Михаила. Српски трговци и занатлије нарочито су се жалили против Јевреја-страних поданика, који су били заштићени капитулацијама, међународним уговорима Турске, које је Србија као њена вазална кнежевина морала да поштује. При томе су коришћени типично антисемитски речник и аргументација. Већ 1844. ограничено је Јеврејима пословање и поседовање некретнина ван Београда, па су многи морали да окончају своје пословање и иселе се у Београд или ван земље. Средином 1845. у Београду је живело укупно 1.476 Јевреја, од којих је је 129 имало куће и дућане, а 235 није имало никакве непокретности. Спречавано је и стално настањивање новопридошлих Јевреја у Србију, мада то ограничење није строго поштовано. То је потврђено новим законом 1856. године. Ове мере дискриминације противречиле су одредби Париског мира којим је завршен Кримски рат исте године. По њој је Србија била дужна да поштује верску равноправност својих грађана.¹⁴

Одмах по повратку на власт 1859. године, стари кнез Милош укинуо је декретом противјеврејске законе. Међутим, они су обновљени у време његовог наследника кнеза Михаила. Законом усвојеним у Народној скупштини 1861. поново је забрањено настањивање Јевреја у унутрашњости Србије. Највећи део протераних се настанио у Београду док је део напустио Србију. Ипак, после неколико интервенција представника више европских земаља и захтева “Опште јеврејске алијансе” српска влада је декретом дозволила останак Јевреја, односно повратак протераним Јеврејима. Ограничења у настањивању и запошљавању у Србији нису важила за

---

13 *Живети у Београду: Документа Управе града Београда*, Историјски архив Београда, Београд 2004, књ.2, 264.

14 *Живети у Београду, Документа Управе града Београда*, Историјски архив Београда, Београд 2001, књ.1, 196, нап. 82; Harriet Pass Freidenreich, *A Quest for Community: The Jews of Yugoslavia*, Philadelphia 1979, 31; *Живети у Београду*, књ.2, 264-276; *Живети у Београду*, књ.3, Београд 2005, 215-216; Т.Ђорђевић, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847.године*, Београд 1925, 174; Ž.Labl, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 85-97.

јеврејске лекаре, који су одиграли веома запажену улогу у организовању њене медицинске (војне и цивилне) службе.¹⁵

Испољавање нетрпељивости према Јеврејима у Србији само изузетно је добијало насилан облик, што је почетком 1865. имало и трагичне исходе. Није случајно што се то десило у Шапцу, јаком трговачком и занатском центру на граници са посебно живом транзитном трговином и јаком трговачком чаршијом. Јеврејски прваци су с разлогом сматрали да је то последица хушкачких антисемитских написа у листу *Световид*, при чему Јеврејима није омогућено да одговоре на ове нападе. Шабачки трговац Јаков Алкалај убијен је 16. јануара 1865. Недељу дана касније, у преноћишту на путу између Шапца и Београда (по другој верзији на изласку из Шапца) убијен је босански Јеврејин Соломон Абинун. Његове убице су се јавно хвалиле да су убиле једног Јеврејина после чега су ухапшени. Показало се да су власти деловале споро и да су покушале да заташкају први случај. То је спречено интервеницијом јеврејске заједнице и “Свеопште јеврејске алијансе” (*Alliance Israelite Universelle*)¹⁶ чему су следиле интервенције конзула великих сила у Србији.

И поред тога, убрзо је дошло до новог антијеврејског изгреда, поново у Шапцу. Средином јуна исте године насилно је покрштена малолетна Јеврејка Симха Мешулам. Због свих ових догађаја шабачки Јевреји су намеравали да се колективно иселе у Палестину.¹⁷ Ипак, још неко време објављивани су антисемитски написи у *Световиду*, повремено и у *Видовдану*. Судски поступак против писца чланака покренут је тек годину дана после догађаја у Шапцу, на тужбу групе јеврејских грађана, а не иницијативом власти. Ови антисемитски инциденти и реаговања на њих имали су позитивно дејство на положај Јевреја: прекинуто је доношење нових антијеврејских закона и прећутно им је дозвољен боравак у унутрашњости Србије.¹⁸

---

15 Исто; Andrija Radenić, “Јевреји у Србији. Народни посланци Јевреји у скупштини Србије 1878-1888”, *Zbornik 6*, Јеврејски историјски музеј, Београд 1992, 9-10, 17-20. Аутор је истакао да “хајка на Јевреје у паланкама није престала све до 1878, па и до новог устава из 1888”; исто, 10, напомена 16. Вероватно је тачнија оцена да се радило о повременим инцидентима, међу којима су свакако најтежи били у Шапцу 1865.

16 Ž. Lebl, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 104-105.

17 *Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije, Šabac, 1058-1060 (Ženi Lebl)*; ista, *Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 119-130. О дискриминацији Јевреја у Србији током деветнаестог века: н.д., 71-155. Термин “погром” није одговарајући назив за ове злочине; шире у: Yehuda Slutsky, “Pogroms” у: Heinemann, Yizhak et al, *Anti-Semitism*, Keter Books, Jerusalem 1974, 125-134.

18 Ž. Lebl, *Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 127-128; *Живети у Београду 1851-1867*, књ.3, 218-219. Писац чланака у *Световиду* био је свештеник Никола Поповић; Н. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*, 31.

Генерално, Срби и Јевреји су били упућени на међусобну сарадњу. Заједничка угроженост од турских војних снага и ослободилачки ратови које је Србија водила против Османског царства, допринели су зближавању и солидарности Срба и Јевреја у Кнежевини. У српским градовима Јевреји су заједно са Србима били изложени разним облицима насиља османских власти, што је довело до великог сукоба почетком јуна 1862.

Релативно малобројни Јевреји су током дужих периода 19. века у полуслободној Србији били изложени законској дискриминацији, као и у већини других европских земаља. Међутим, у политичком животу Србије није било организованих антисемитских снага, нити је антисемитизам био раширен међу становништвом. И поред антијеврејских мера кнеза Михаила, у династији Обреновића није било антисемитских предрасуда, а заслужни Јевреји су фаворизовани. Срдачне односе са јеврејском заједницом и њеним представницима наставиће и њихови наследници Карађорђевићи. Уставом из 1869. свим српским грађанима гарантована је слобода и право на имовину и сви су постали једнаки пред законом. Иако је православна вера била службена, све друге признате вере биле су дозвољене и заштићене законом, међу њима и јеврејска. Поштовање јеврејске вере и обичаја није било само формално, него је поштовано, чак и у односу према јеврејским осуђеницима.¹⁹

И поред уставних одредби, Јеврејима су остала ограничења становања и поседовања имовине ван Београда, јер су остали на снази антијеврејски закони из 1856. и 1861. Јевреји су према уставу из 1869. имали војну обавезу, али до ратова 1876-1878. нису могли да стекну официрски чин. Током ових ратова они се истакли као храбри војници и припадници војног санитета. О друштвеној прихваћености Јевреја и угледу који су појединци имали, сведочи и чињеница да је на изборима за Велику народну скупштину 1877. међу осам посланика из Београда, највећим бројем гласова изабран и један Јеврејин, Аврам Озеровић.²⁰

Наведени облици дискриминације погађали су Јевреје све до међународног признања независности Србије на Берлинском конгресу 13. јула 1878. Чланом 34 мировног уговора велике силе су признале независност Кнежевине Србије обавезујући је условима који су изложени у наредном члану уговора. По 35. члану уговора у Србији разлика у вери и вероисповести неће моћи да буде сметња да неко ужива своја грађанска и политичка права, да буде примљен у јавне службе и да обавља разне занате и занимања “ма

---

19 Давид А. Алкалај, “Са Јалије од пре седамдесет година” *Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине*, бр.2, 1. фебруар 1939, 3-4.

20 Н. Pass Freidenreich, *The Jews of Yugoslavia*, 31-33; А. Radenić, “Јевреји у Србији”, 3-4; *Ž. Lebl, Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 163.

у коме месту то било”. Грађанима Србије свих вероисповести зајамчена је слобода и јавно вршење црквених обреда, као и слободно хијерархијско уређење.²¹

Пуна грађанска равноправност српских Јевреја гарантована је уставом од 1888. године²², једним од најлибералнијих устава тог доба у Европи. Наредне деценије обележене су убрзаним напретком и интеграцијом Јевреја у српско друштво. Убрзани друштвени развој деловао је на Јевреје и на њихово друштвено окружење стварањем нове друштве структуре у којој су порекло и традиција све више губили трку са новим вредностима грађанског друштва.

После стицања независности, у Србији су антисемитски испади појединаца и написи у штампи били релативно ретки. Показало се да су они најчешће били део политичке борбе и служили су дисквалификацији противника. Ипак, коришћење антисемитске реторике указује на то да се очекивала одређена политичка корист од ње, у виду одјека у бирачком телу и у политичкој јавности. Међутим, показало се да то није био случај. Аргументација је била сасвим у духу тадашњег европског политичког антисемитизма и прилагођена је локалним приликама. Иначе, ни малобројни српски антисемити нису се одликовали доследношћу.

Почетком осамдесетих година у српској народној скупштини могли су се чути говори надахнути антисемитизмом. У томе је, углавном као “усамљени јахач”, предњачио посланик владајућих либерала, Милош Милојевић. Он је био гимназијски професор историје, чије су фантастичне представе о старини и распрострањености српског народа изазивале исмевање и погрде савременика.²³ Са скупштинске говорнице је доказивао да Јевреји, распршени по разним земљама, у њима делују мржњом незадовољника. Пошто тако делују и у Србији, српски народ мора свим средствима да осујети њихово разорно деловање. Француска револуција им је омогућила равноправност коју они користе да сеју раздор у друштву, проповедају идеје којима се “исмејава и уништава вера, народност, држава”. Они желе да окрену свет наопако да би га затим “по своме преуредили” устројством у коме би људи

---

21 *Србија 1878. Документи*, Михаило Војводић, Драгољуб Р.Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић (прир.), Београд 1978, 569.

22 А.Раденић, “Јевреји у Србији”, 112; Ж. Lebl, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 146-149.

23 Коста Милутиновић, *Иларион Руварац и Милош С. Милојевић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 24, Нови Сад 1988, 253-263. Током деведесетих година прошлог века неколико сличних “историчара” прихватило је М.С.Милојевића, заједно са Симом Лукином Лазићем, као свој узор и духовног претечу. Шире у: Радивој Радић, *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: Слово против ‘новоромантичара’*, Београд 2003, 57-61.

“један другог жива прождирали”.²⁴ У јавном испољавању политичког антисемитизма у Србији, оваква аргументација, уз прилагођавања околности, неће се ни касније много мењати. Међу писцима антисемитских чланака и брошура била су и два Јеврејина, лекар и публициста др Михаило Розен, и књижевник Хајим Давичо, први Јеврејин – српски дипломата.²⁵ Међу неколико антисемитских списа који су објављивани осамдестих година, била је и невелика брошура (14 страна) под насловом Не дајмо Србију чифутима или реч у своје време (Београд 1882).

Српска средина имала је донекле различит став према Јеврејима који су већ генерацијама живели у Србији, међу којима су преовлађивали Сефарди, и према новодошлим, најчешће ашкенаским Јеврејима из Аустро-Угарске. Са староседелачким Јеврејима се заједно живело генерацијама, делило се зло и добро, док су новопридошли доносили нови дух, обичаје и навике, стране не само Србима, него и самим сефардским Јеврејима, од којих су се разликовали не само по језику, него и по обичајима, месту становања и сахрањивања. Све до 1912. званични језик у београдској Ашкенаској општини био је немачки.²⁶

Антисемитизам Радикалне странке осамдесетих година ослањао се на социјалну аргументацију, што је и разумљиво с обзиром на њену социјалистичку прошлост. За радикале су Јевреји пре свега били симбол капиталистичке експлоатације, каишарења и зеленаштва. Овај “популистички антисемитизам” радикала и либерала осамдесетих година деветнаестог века, био је део политичке борбе против напредњачке владе и режима краља Милана. Антисемитизам либерала у Србији био је јачи и жешћи од радикалског, а преливао се и од војвођанских либерала преко њиховог гласила, новосадске Заставе.²⁷ Антисемитизам је коришћен углавном из краткорочних политичких разлога, што се видело после доласка радикала на власт и

---

24 A.Radenić, “Jevreji u Srbiji”, 37-38.

25 Ž.Lebl, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 131-133, 153-155, 165. О др Михајлу Розену види и: “Розен Михаило (Ружић), др.”, Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III књига, Загреб 1928. 800-801 (М.Миленовић); *Дневник Бењамина Калаја 1868-1875*, приредио Андрија Раденић, Београд-Нови Сад 1976, в.м.

26 Ž.Lebl, “Ignjat Šlang”, *Bilten-Jevrejski pregled*, br.7-8, Beograd, jul-avgust 2006, 5.

27 A. Radenić, “Jevreji u Srbiji”, 95-112. Набрајајући листове у којима су објављивани антисемитски чланци и антисемитске књиге и брошуре издаване у Србији и јужној Угарској (подручје Српске Војводине) од краја седамдесетих до почетка деведесетих година 19.века, Ж. Лебл је закључила да су такве књиге и брошуре “тих година ницале као печурке” и да се радило о “хајци на Јевреје”; Ž. Lebl, *Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu*, 152-155. Ова оцена не одговара приликама у Србији, па ни у јужној Угарској, и поред свих разлика међу њима. Крај 19. века је био период брзе еманципације и напретка јеврејске заједнице у Србији, што се може закључити и из књиге Ж. Лебл. У томе су сагласни и савремени историјски извори и историографија.

доношења устава из 1888. којим су Јевреји стекли пуну грађанску равноправност. Ипак, упамћени су случајеви појединачног вербалног испољавања антијеврејских предрасуда заснованих на традиционалном хришћанском антисемитизму.²⁸

Од средине седамдесетих година, брзо се увећавао број Јевреја у Србији као и њихово учешће у укупном броју становника: 1874. био је 2.049 Јевреја (0,15% од 1.353.890 становника Србије). После десет година, број се скоро удвостручио: 1884. било их је 4.160 (0,21% од 1.901.736 становника). Према попису од 1890. у Србији је живело 4.652 Јевреја (0,22% од 2.161.961 становника), да би тај број 1900. године нарастао на 5.729 (0,23% од 2.492.882 становника). Током наредних десет година број Јевреја спорије се увећавао и опало је њихово учешће у укупном броју становника: 1910. године од 2.911.701 становника Србије било је 5.997 (0,2%) Јевреја.²⁹

Интеграција Јевреја у српско друштво као “Срба Мојсијеве вере” није значила асимилацију, него двоструку идентификацију, у којој су се допуњавали јеврејски и српски идентитет, које није лако раздвојити.³⁰ Асимилацији је стајала на путу и чврста повезаност српства са православљем, а изузетно ретко, Јевреји су свој српски идентитет потврђивали преласком на православље. То није подстицала ни Српска православна црква, којој су припадали безмало сви становници Србије до Балканских ратова. Односи Цркве са јеврејском заједницом били су срдачни, чему су давали пример црквени великодостојници, на челу са митрополитом Димитријем.

Током Балканских ратова и Првог светског рата, србијански Јевреји дали су сразмерно велики допринос ослобођењу и уједињењу, подносећи заједно са осталима велике жртве на фронту и у његовој позадини. Осим на бојишту и од задобијених рана и болести у болницама, неки од њих умрли

---

28 После прославе крунисања краља Петра Првог 1904. такав доживљај је имао млади Лесковчанин, Жак Конфино, касније познати лекар и писац. По том мотиву тридесетих година написао је комедију “Јеси ли ти разапео Христа?”; “Жак Конфино (1892-1975)”, у: Драгослав Адамовић, *Разговори са савременицима. Ко је на вас пресудно утицао и зашто?*, Београд 1982, 151-152. Под истим насловом је касније објавио и роман (Београд 1968; види поглавље “Мама, ко је то Христ?”). И малом Марку Анафу (рођен 1909. у Пожаревцу) дешавало се да га српски дечаци вређају као “чивуче” и као припадника народа који је убио Христоса. Он се песницама борио против увреда, стекао је поштовање и касније није имао осећај различитог порекла од околине. И он и његова два брата оженили су се Српкињама; Dr Marko Anaf, “Nikada predaja”, у: Jaša Almulji, *Živi i mrtvi. Razgovori sa Jevrejima*, Beograd 2002, 93-95.

29 Marko Perić, Srećko Stanić, “Jevreji Beograda u popisima stanovništva XIX i XX veka”, *Zbornik 6*, Jevrejski istorijski muzej, Beograd 1992, 281-289.

30 P. Lebl-Albala, *Tako je nekad bilo*.

су у аустроугарским логорима какав је био Нађмеђер.³¹ Битољски Јевреји, заједно са осталим грађанима, јако су пострадали током бугарске окупације, а нарочито после савезничког ослобођења 19. новембра 1916. После тога су месецима били изложени бугарској и немачком артиљеријској ватри. У ноћи између 16. и 17. марта 1917. центар града са јеврејским кварталом засут је гранатама са отровним гасом, за који је сведок ових догађаја, др Арчибалд Рајс, претпостављао да је “пруска киселина (цијанска)”.³²

БИБЛИОГРАФИЈА

Адамовић, Драгослав, *Разговори са савременицима. Ко је на вас пресудно утицао и зашто?*, Београд 1982.

Алкалај, Давид А, “Са Јалије од пре седамдесет година” *Весник јеврејске сефардске вероисповедне општине*, бр.2, 1. фебруар 1939..

Anaf, Dr Marko “Nikada predaja”, u: Almuli, Jaša, *Živi i mrtvi. Razgovori sa Jevrejima*, Beograd 2002.

Vinaver, Vuk, “Јевреји у Србији почетком XIX века”, *Jevrejski almanah 1955/6*, Beograd 1956.

Дневник Бењамина Калаја 1868-1875, приредио Андрија Раденић, Београд-Нови Сад 1976.

Ђорђевић, Тихомир, *Архивска грађа за занате и еснафе у Србији од Другог устанка до Еснафске уредбе 1847. године*, Београд 1925.

Исти, “Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815-1839)”, *Српски етнолошки зборник*, бр.22, Београд 1926.

Исти, “Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању”, Српска академија наука, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, посебни отисак, Београд 1953.

Исти, “Вештица и вила у нашем народном веровању и предању”, Српска академија наука, *Српски етнографски зборник*, књига LXVI, посебни отисак, Београд 1953.

Исти, “Ритуални злочин Јевреја”, у: *Белешке о нашој народној поезији*, Београд 1939.

Ђуковић, Исидор, *Нађмеђер. Аустроугарски логор за Србе 1914-1918*, Београд 2003.

Живети у Београду. Документа Управе града Београда, књ.1-3, Бранка Прпа (ур.), Историјски архив Београда, Београд 2003, 2004, 2005.

Историја Београда, књ.2, Просвета, Београд 1974.

---

31 Исидор Ђуковић, *Нађмеђер. Аустроугарски логор за Србе 1914-1918*, Београд 2003, 191, 201, 260, 286, 292, 325.

32 *Страдање града Битоља*, Издање Министарства војног, април 1917, у: *Страдање српског народа у Србији 1914-1918. Документа*, приредили Слађана Бојковић Милоје Пршић, Београд 2000, 282.

Куниберт, Бартоломео, *Српски устанак и прва владавина Милоша Обреновића 1804-1850*, Београд 1901.

Lebl, Ženi *Do 'Konačnog rešenja'. Jevreji u Beogradu 1521-1942*, Čigoja štampa, Beograd, 2001.

Ista, *Do 'konačnog rešenja'. Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd 2002.

Милутиновић, Коста, *Иларион Руварац и Милош С. Милојевић*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 24, Нови Сад 1988.

Pass Freidenreich, Harriet, *A Quest for Community: The Jews of Yugoslavia*, Philadelphia 1979.

Perić, Marko, Stanić, Srećko, "Јевреји Београда у пописима становништва XIX и XX века", *Zbornik 6*, Јеврејски историјски музеј, Београд 1992.

Перуничкић, Бранко, *Управа вароши Београда 1820-1912*, Београд 1970.

Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije. Enciklopedija jevrejskih naselja od osnivanja do posle holokausta u II svetskom ratu, Cvi Loker (ur.), Jerusalem 5748/1988, превод у Јеврејском историјском музеју.

Radenić, Andrija, "Јевреји у Србији. Народни посланици Јевреји у скупштини Србије 1878-1888", *Zbornik 6*, Јеврејски историјски музеј, Београд 1992.

Радић, Радивој, *Срби пре Адама и после њега. Историја једне злоупотребе: Слово против 'новоромантичара'*, Београд 2003.

Radovanović, Vojislava, Mihailović, Milica, *Životni ciklus-Običaji kod Jevreja. Jewish Customs-The Life Cycle*, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Јеврејски историјски музеј Београд, Београд 1998.

Yehuda Slutsky, "Pogroms" u: Heinemann, Yizhak et al, *Anti-Semitism*, Keter Books, Jerusalem 1974.

Србија 1878. Документи, Михаило Војводић, Драгољуб Р.Живојиновић, Андреј Митровић, Радован Самарцић (прир.), Српска књижевна задруга, Београд 1978.

Станојевић, Станоје, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, III књига, Загреб 1928.

Страдање града Битоља, Издање Министарства војног, април 1917, у: *Страдање српског народа у Србији 1914-1918. Документа*, приредили Слађана Бојковић Милоје Пршић, Београд 2000.

Шланг, Игњат, *Јевреји у Београду*, Београд 1926.

MILAN KOLJANIN

TWEEN EMANCIPATION AND INTOLERANCE: THE JEWS IN 19TH CENTURY SERBIA

The creation of the modern Serbian state in the Principality of Serbia had enabled national integration based on the model of modern European societies. Although not numerous, Jews in Serbia made up a substantial part of the urban population, especially in Belgrade, and they played an important role in business, mainly in trade. Manifestations of anti-Semitism in Serbia usually did not have a religious basis, they were rather the resistance of Serbian trade and craft bazaar to commercial competitors. This influence was particularly felt at the time of the government of Prince Alexander Karadjordjevic and the Defenders of the Constitution, as well as the second government of Prince Mihailo Obrenovic. In the political life of Serbia there was no organized anti-Semitic forces, nor was the anti-Semitism widespread among the population. Various forms of discrimination also affected the Jews until the international recognition of independence of Serbia at the Congress of Berlin on 13, July 1878. Complete civil equality of Serbian Jews was guaranteed by the constitution from 1888, which was one of the most liberal constitutions in Europe at the time. The next decades were marked by rapid progress and integration of Jews into the Serbian society. Accelerated social development affected the Jews and their social environment by creating a new social structure in which the origins and traditions were increasingly losing the race with the new values of civil society. The Jewish participation in Serbian liberation wars reinforced their integration and acceptance in the social environment.

